

рішень про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій; відмови в реєстрації статутів (положень) релігійних організацій; володіння та користування культовими будівлями та майном (ст. 248 ЦПК України).

Серед парламентських форм захисту можемо назвати право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституції України). До Уповноваженого Верховної Ради України Н. Карпачової уже зверталось чимало громадян за захистом свободи віросповідання. При цьому 60% звернень стосувалося питань нестачі приміщень для відправлення релігійної служби. Громадяни України можуть звертатися за захистом свободи віросповідання до Комітету з прав людини ООН і до Європейського суду з прав людини Ради Європи, але при дотриманні певної процедури.

В.Любчик* (Київ, Україна)

ЗАХИСТ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ І РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН У КОНСТИТУЦІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Законодавчі акти незалежної України справедливо вважаються одними з таких, у яких достатньо повно відображені права національних і релігійних меншин.

Концептуальні засади етнонаціональної політики держави зафіксовані у Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та у Декларації прав національностей України (1991 р.). Перший документ, визначаючи Україну як суверенну національну державу, що розвивається на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення, декларує зобов'язання держави із забезпечення національно-культурного відродження українського народу щодо його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. Наголошується також, що громадяни всіх національностей становлять народ України; рівність перед законом усіх незалежно від їх походження, расової та національної приналежності, мови тощо; гарантується всім національностям, що проживають на території країни право вільного національного і культурного розвитку; передбачено можливість утворення національно-адміністративних одиниць і, що особливо важливо, визнається пріоритет загальнолюдських цінностей та пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Декларація прав національностей України (1991 р.), Закон України "Про національні меншини в Україні" (1992 р.) випередили у часі прийняття Радою Європи провідних на регіональному рівні міжнародно-правових документів у цій сфері правовідносин: Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Рамкову конвенцію про захист національних меншин (1995 р.) та Рекомендації 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи стосовно додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини щодо осіб, які належать до національних меншин (1993 р.).

За майже повного викладу всіх прав і свобод стосовно національних меншин, передбачених міжнародними документами, додатковим позитивом вітчизняних документів слід вважати підхід до вирішення дилеми колективних та індивідуальних прав, найбільш оптимальним чином: визнаються як індивідуальні права осіб, що належать до національних меншин, так і їх організацій. Наприклад: стаття 1 Декларації прав національностей України (1991 р.) від імені Української держави "гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права"; у статті 2 цього ж документа гарантується "всім національностям права на збереження їх традиційного розселення і забезпечення існування національно-адміністративних одиниць..."; статтею 6 Закону України "Про національні меншини в Україні" (1992 р.) гарантуються всім національним

* Начальник управління Державного комітету України у справах релігій, к.філос.н.

меншинам права на національно-культурну автономію.

Незважаючи на незначний текстовий обсяг положень Конституції України (1996 р.), що стосується цієї теми, правам національних меншин приділено частину статті 11: "Держава сприяє ... також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України"; мовним правам національних меншин - частину 3 статті 10: "В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України"; освітянським правам - частину 5 статті 52: "Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до Закону, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства", права меншин відображені в окремих базових положеннях основного Закону. В статті 35 Конституції України закріплюється право кожної людини на свободу світогляду та віросповідання. Це право передбачає свободу сповідувати будь-яку релігію, або не сповідувати жодної, без перешкод відправляти - одноосібно чи колективно - релігійні культури та ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Здійснення цього права може бути обмежене Законом лише в інтересах охорони суспільного порядку, здоров'я та моральності населення.

За останні роки створені необхідні правові умови діяльності релігійних організацій. Кожному в Україні гарантується право: мати свою релігію чи переконання; приймати іншу релігію чи переконання; міняти релігію; одноосібно чи разом з іншими сповідувати свою релігію, відправляти культ, виконувати релігійні обряди, дотримуватись канонів своєї релігії в житті; право батьків (чи осіб, що їх замінюють) виховувати своїх дітей відповідно до своїх особистих переконань; право на таємницю сповіді та інші.

Питання власності, підприємництва, землекористування релігійних організацій, трудові відносини у них врегульовані діючими законодавчими актами про власність, підприємництво, землю, працю, соціальне страхування.

Спираючись на світовий досвід, Україна будує свою державну політику щодо релігії та церкви на засадах законності та соціальної справедливості. Ця політика спрямована на:

- створення сприятливих умов для діяльності релігійних організацій, для здійснення ними своєї соціальної місії;
- забезпечення рівних прав і можливостей для всіх релігійних організацій;
- утвердження релігійної та світоглядної терпимості і поваги між віруючими та невіруючими, між віруючими різних віровчень;
- визнання статусу релігійних організацій, сформульованого в міжнародних правових актах;
- утвердження поваги в ставленні держави до традицій і внутрішніх установ релігійних організацій;
- забезпечення рівності перед законом усіх релігійних організацій;
- створення умов для участі релігійних організацій в суспільному житті, використання ними засобів масової інформації;
- вирішення питань, пов'язаних з поверненням майна релігійним організаціям, незаконно вилученого в них у попередні роки.

Практично з усіх головних питань життєдіяльності релігійних організацій прийнято відповідні законоположення, які створили нову, демократичну фазу взаємовідносин між державою та церквою.

Із значної кількості релігійних організацій, діючих в Україні, 6,6 відсот. становлять згромадження, утворені за національною ознакою. Упродовж 1992-2001 рр. із 175 до 844 одиниць зростає кількість релігійних громад, створених національними меншинами. Половину з них (416) складають мусульмани, 104 – громади Закарпатської (угорської) реформатської церкви, 246 – іудейські релігійні осередки, 39 – громади Вірменської євангелічно-лютеранської церкви, 20 – парафії Вірменської апостольської

та католицької церков. Діють також поодинокі релігійні громади етнічних парафій корейців, шведів та чехів, а в Криму – кримчаків та караїмів.

Найбільше громад, створених на етноконфесійному ґрунті, у південно-східних областях України, зокрема, в Автономній Республіці Крим – 373, або 43,2 відсот. від загальної кількості в Україні. Необхідно відзначити, що за найбільшої кількості мусульманських громад в Криму (317), відсоток до їх числа в Україні за останні роки зменшився з 82,7 до 76,2 відсот.

Проблеми, пов'язані із здійсненням свободи світогляду в Україні, залишаються важливим завданням правового регулювання і досить складним напрямом внутрішньої державної політики.

Нова Конституція і вся правова система України покликані створити умови для виправлення помилок і недопущення в майбутньому порушень свободи совісті - важливого елемента ідеологічної, морально-етичної та соціально-психологічної основи народовладдя.

На суспільні відносини, що пов'язані із ставленням до релігії, здійснюють вплив не лише Конституція, закони чи діяльність органів державної влади. Найчастіше конституційно-правові норми лише узагальнюють і узаконюють історичні традиції, світоглядні та ідеологічні позиції і погляди на релігійно-церковне життя, вироблені домінуючим у суспільстві політичними та соціальними силами. Однак специфіка сучасного стану українського суспільства, а також завдання правової системи України з демократизації суспільного життя і побудови правової держави обумовлюють пріоритет тих підходів до реалізації свободи совісті, які пройшли випробування суспільно-історичною практикою людства, стали критеріями прогресивності розвитку народів і держав та ознаками їх здатності до міжнародної інтеграції.

Стаття 35 Конституції України, яка чітко визначає право кожного на свободу світогляду і віросповідання, об'єктивно спрямована на надання кожному, незважаючи на його ставлення до релігії, рівних прав та можливостей, на формування віротерпимості, а відтак - на забезпечення взаєморозуміння, спокою та злагоди в суспільстві, що є одним з основних чинників у процесі демократизації.

Забезпечення свободи віросповідання обумовило й те, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від ставлення до релігії (ст. 66 Кримінального кодексу України) та за перешкодження відправленню релігійних обрядів, якщо вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються замахом на права громадян (ст.139 КК України).

Жодна релігія в Україні не може бути визнана державою як обов'язкова. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, а також проповідувати ворожнечу, нетерпимість до віруючих інших віросповідань і невіруючих. Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитись від виконання конституційних обов'язків. Винятки з цього положення (як то заміна військової служби альтернативною) спеціально обумовлюється законом.

В Україні заборонено встановлювати обов'язкові переконання чи світогляд. Виходячи з цього загального положення викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники не повинні проповідувати нетерпимість до інших релігій чи іншого світогляду людини. Відповідні обов'язки покладені також на педагогічних працівників Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №44/131 від 20.02.90 р., якою Генеральна Асамблея «усвідомлюючи важливе значення освіти для забезпечення релігійної і світоглядної терпимості», привернула увагу держав-членів ООН до того, аби їх педагогічні працівники, інші державні посадові особи при виконанні своїх обов'язків поважали всі релігії і переконання й не припускалися дискримінаційних дій стосовно осіб, які мають інші переконання.

Неухильне дотримання Конституції та законів, що регулюють діяльність релігійних організацій і міжнародні зобов'язання України щодо захисту свободи совісті та свободи діяльності релігійних організацій, унеможливають втручання держави у

справи церкви і навпаки, а також взаємні претензії церков стосовно їх переваг одна над одною.

Це створює умови для реального забезпечення державою свободи совісті та рівності усіх релігійних організацій, а також для розмежування сфер впливу держави і церкви.

Стабільність та демократичність будь-якої держави, у якій проживають меншини, значною мірою визначається створенням у ній відповідних їх запитам умов для вільного і всебічного розвитку кожного члена суспільства.

Для України, держави з поліетнічною структурою населення, географічно розташованою на перехресті культур і релігій, зі складною, суперечливою історією, питання формування державної політики щодо меншин, включаючи міжнародно-правові та конституційно-правові аспекти її обґрунтування і закріплення, є актуальною, без перебільшення проблемою стратегічної ваги.

Успішне розв'язання означених питань залежатиме насамперед від обізнаності, правильного розуміння сутності, подій, процесів, що відбуваються в цій досить делікатній сфері суспільного буття, рішення, які приймаються політиками та широким громадським загалом. Кваліфікована, неупереджена гуманізація вирішення складних міжетнічних, міжконфесійних відносин є першочерговою і неодмінною умовою, недопущення конфліктних ситуацій, а при наявності таких, - їх цивілізованої мінімізації.

О.Шуба* (Київ, Україна)

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ

Прийнятий у 1991 р. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" свого часу був визнаний міжнародними експертами одним із найдемократичніших правових документів у цій сфері. Саме він спрямував релігійне відродження в Україні у правове русло. Однак за роки незалежності Української держави у релігійно-церковному житті українського суспільства відбулися значні зміни, які потребують корекції положень як цього Закону, так і інших нормативно-правових документів.

Питання про оновлення національного законодавства про релігію і церкву нині усвідомлюється в різних колах українського суспільства - державних, політичних, церковних. Воно не раз порушувалося суб'єктами законодавчої ініціативи: Кабінетом Міністрів України, народними депутатами України різних скликань – А.Шишкіним, В.Костицьким, В.Журавським та ін.

Нещодавно до Верховної Ради України надійшов черговий законопроект – нова редакція Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, ініційований Кабінетом Міністрів України. Він спрямований на приведення чинного законодавства у цій сфері у відповідність з міжнародними правовими документами, Конституцією України та сучасним реаліям релігійно-церковного життя в Україні.

Серед законопроектів, що раніше надходили до Верховної Ради України, він відрізняється своєю виваженістю та поміркованістю, намаганням врегулювати найбільш актуальні проблеми державно-церковних та міжцерковних відносин, зокрема, унормування питань про реєстрацію статутів релігійних організацій, їх господарську діяльність та оподаткування доходів, відносини школи і церкви. Саме завдяки цьому законопроект заслуговує в цілому на увагу і підтримку.

Однак у ньому є й такі положення, з якими повною мірою погодитися важко. Йдеться, зокрема, про його назву, оскільки між нею і Конституцією України (ст.35) є термінологічні розбіжності. У Конституції вживається поняття “свобода **світогляду**”, а у законопроекті - “свобода **совісті**”. Для усунення цих розбіжностей у законопроекті слід було б поряд з іншими термінами, дати визначення поняття “свобода совісті”.

* Заступник завідуючого відділом апарату Верховної Ради України, доктор політичних наук.